

Reformationen i Sønderjylland indtil Foråret 1526.

Af A. D. Jørgensen.

Fremkomsten af vor ældste kirkeordinans, udstedt i Haderslev først på året 1528¹⁾, giver ganske naturligt spørgsmålet om reformationens første udvikling i Slesvig stift en fornyet interesse. Da jeg tror, at den fremstilling heraf, som Helveg har givet i sin kirkehistorie, ligesom de studier, Dr. H. Rørdam til sin tid meddelte i kirkekalenderne for Slesvig stift, sætter udviklingen ikke så lidt senere end den i virkeligheden fortjener, skal jeg forsøge i det følgende, dels støttet til forhen fremdragne, dels til enkelte hidtil ubekendte aktstykker, nærmere at begrunde denne antagelse. Det vil være hensigtssvarende til den ende at begynde med det sikre og tydeligt afhjemlede, tilstanden i foråret 1526, for derpå at gå tilbage i tiden til de mindre fyldige vidnesbyrd.

Hertug Kristians brevvexling med biskop Iver Munk i Ribe, i Marts 1526, viser, hvor vidt man da var kommen. Hertugen havde sammenkaldt præsterne i sine tvende len, Haderslev og Tørning, for at forelægge dem visse artikler, og han meddelte den ene af bisperne dette, kun leilighedsvis,

¹⁾ Trykt, med dansk oversættelse, i «Sønderjydske årbøger» 1889.

som en »ny tidende«, ikke fordi han anerkendte at det vedkom ham som kirkefyrste; biskoppen af Slesvig synes derfor ikke at have fået nogen sådan meddelelse¹⁾.

Umiddelbart forud for dette formelle og reelle brud med den katolske kirkeorden var gået ægteskabsforhandlingen i Flensborg, ved hvilken kong Fredriks datter Dorotea trolovedes med hertug Albrekt af Preussen. Denne havde som bekendt sagt sig løs fra sit tidligere cølibatsløfte som kirkelig ridder og underhandlingerne om et ægteskab med den danske kongedatter var alt begyndte 1525; 12 Febr. 26 undertegnedes nu ægtepagten, 18 Febr. føjedes et tillæg til den og samme dag sendte Dorotea sin brudgom en tornekrans i fæstensgave. Partiet mødte betydelig modstand blandt de danske stormænd; det var især hertug Kristian og kongens kansler Wolfgang Uttenhof, som virkede for det og fik det gennemført. I begyndelsen af Marts gav kongen ordrer m. h. t. brudefølget og ved midsommer sendtes bruden til sit nye hjem²⁾. Samme sommer optrådte kongen også i kongeriget som kætter, idet han åbenbart brød fredagsfasten. I efteråret udstedte han sit beskærmelsesbrev for Hans Tavsén i Viborg.

Af forhandlingerne på landdagen i Kiel ved kyndelmisse (2 Febr. 1526) fremgår det, hvorledes de kirkelige forhold ved denne tid havde stillet sig i hertugdømmerne, særlig i Sønderjylland. Stænderne trak sig efter mødets åbning og fremsættelsen af den kongelige fordring på en ekstraskat tilbage til gråbrødreklostret; men de kongelige råder blandede sig mellem dem og søgte at påvirke dem. Som ordfører for råderne fremtrådte ridderen Wulf Pogwisch; han gjorde gældende at de kun med megen møje havde formået kongen og hertugen til at holde den lutherske sekt nede, så enhver kunde genindsættes i sine gamle privilegier og friheder, (indtil et koncil bestemte anderledes)

¹⁾ Ny kirkehist. samlinger IV s. 1 ff.

²⁾ Regesta dipl. Dan. 2. række, 11735, 62, 66, 69 -71. 1. række 7637, 42.

for at et nyt forbund kunde blive sluttet mellem prælater, adel og stæder, aldrig at skilles fra hinanden, — kongen, hertugen og stæderne Lybek og Hamborg skulde medforsegle det, for at landene kunde stå i evig fred. Senere svarede biskop Goske af Slesvig hertil, at han og hans fæller vilde yde kongen halvdelen af deres indtægt: endskønt de gejstlige på grund af den Martin'ske sekt er komne i stort betryk, deres tiende, renter og årsindtægt forholdes dem (endog det var lovet og tilsagt dem anderledes i Rensborg), — hvis de måtte genindsættes i deres forrige stand, gammel sæd og gejstlig frihed, og holdes derved, de Lutherske undertrykkes og et forpligtelsesbrev som det omtalte udstedes.

Dette svar erklærede råderne for ufyldestgørende; vilde de gejstlige ikke skikke sig anderledes, da var al anvendt flid hos kongl. majestæt forgæves. Når de preussiske sendebud ankom, der nu var under vejs, vidste de ingen veje til igen at bringe kongen og hertug Kristjern dertil, som nu var sket med vanskelighed, thi hvor der er dybt, er der sagtens regnet nok. Råderne havde dog ment det af hjertet, trolig og kristelig, før sendebuddenes ankomst at sætte de gejstlige i deres forrige frihed, gamle privilegier og rettigheder, såvel som at indgå et forbund med dem til at opsætte liv og gods; vilde de ikke antage det, gjorde det dem ondt og de måtte lade sagen gå sin gang; men de vilde give de gejstlige at betænke, hvad ondt der vilde følge af det.

Efter fortsatte forhandlinger gik det op for de sønderjydske prælater, at der intet var at gøre uden fuldt ud at efterkomme kongens fordring, og det uden noget udtrykkeligt skriftligt løfte med hensyn til kirkens friheder: »i rådet sagde biskoppen af Slesvig og hans kapitel, at de lå midt imellem fjender og blev daglig angrebne, de måtte give for at købe fred, for at de igen kunde komme til at oppebære tiender, oppebørsler og gammel gejstlig frihed«. Abbederne og de andre gejstlige sluttede sig hertil: de måtte have en

nådig herre. Kongens kansler tog mod den tilbudte skat og takkede »med det tillæg, at hans naadigste herre kongen vilde beflitte sig på at holde enhver ved gamle privilegier og rettigheder«¹⁾.

Det er heraf klart, at den katolske kirkes sag ved denne tid stod paa yderst svage fødder. Gejstligheden var faktisk sat ud af brugen af sine rettigheder; den var ikke mere sikret i sine oppebørsler og den verdslige magt brugtes ikke med eftertryk mod det lutherske kætteri. Råderne påstår, at de holder igen på kongen og hertugen; kongen holder atter igen på sin søn, der er den mest fremskredne. Det ses dog af biskoppens holdning, at han ikke stoler på denne holden igen; han forlader misfornøjet landdagen uden at have kunnet opnå noget bindende løfte for fremtiden. Strax efter foregår forlovelsen mellem kongens datter og den mest udprægede kætter mellem de tyske fyrster. Hvor hjælpeløs bispens var, ses bedst deraf, at han må ty til kongens understøttelse for at få den lovede skat opkrævet hos sine egne præster. Pinselørdag udstedte kongen et brev fra Gottorp til sin søn i Haderslev om at være bispens og kapitlets udsendinge behjælpelig i den henseende: han skal i sine amter sammenkalde præsterne til møde med disse udsendinge og tvinge dem, om fornødent ved fængsel, til at betale. (Tillæg nr. 1). Otte dage efter indsatte han paa gennemrejsen til kongeriget i Haderslev sin søn til statholder og regent: »dat de suluige in unserem afwesende heten, doen und laten schole in allen maten glick ofte wy in eigener personen bynnen unsen furstendhomen tho steden weren«. (Trinit. søndag, 27. Maj 1526).

Til yderligere oplysning om de stridsspørgsmål, som var parterne imellem, er det lykkedes at fremdrage 4 originale breve fra biskoppen til hertugen om tienden i dennes amter. Ved høstens begyndelse 1525 har hertug Kristian uden

¹⁾ Archiv für Staats- und Kirchengeschichte IV. 464, 67, 69 fl. 73, 75, 79.

videre truffet den bestemmelse, at bispetienden for fremtiden skulde falde bort, således at der kun svarede en femtende del af afgrøden (til præst og kirke). Imod dette overgreb nedlægger biskoppen selvfølgelig en alvorlig indsigelse som stridende mod hele den bestående retstilstand (24. Juli); men det lykkes ham øjensynligt ikke at trænge igennem med sine klager, hvor uimodsigelig hans ret end er (Tillæg nr. 2—3). I det følgende forår optager han sagen, støttet til mundtlige udtalelser af kongen, men utvivlsomt med samme udfald (nr. 4—5). At andre amtmænd, om de end vel neppe er gået lige så vidt, dog har vægret sig ved at støtte biskopperne med eftertryk mod de frafaldne blandt bønderne, fremgår jo noksom af klagerne på landdagen.

Med dette for øje forstås lettere kongebrevet af 2. August 1525, rettet til hertug Kristian fra København og vedrørende tiendenægtelser i Brøns og Fardrup¹⁾. Erke-
degne Mads Markvardsen har til kongen udtalt frygt for at sognemændene i de to sogne vil nægte at svare ham den skyldige tiende, og nu opfordrer denne hertugen til ikke at finde sig heri, men skaffe erke-
degne sin ret. I almindelighed udtaler kongen, »at man nu overalt er oprørsk mod de gejstlige«, og han lægger sin søn på sinde overalt i sine len at holde over gammel skik og ret: »for at der ikke hos vore undersætter skal opstå oprør eller fortrædelighed, som det desværre er sket i andre lande, men at der tværtimod må blive holdt over fred og enighed«.

Udstedelsen af dette brev står øjensynligt i nær forbindelse med det faktum, at Mads Markvardsen lige havde kåret kongens kansler Klavs Gjordsen til sin efterfølger i erke-
degneembedet; han døde et halvt år efter og hans død har da vel alt dengang været ventet som nær forestående. Denne udnævnelse havde kongen stadfæstet under 30. Juli

¹⁾ Kirkekalender for Slesvig stift, 1862, s. 174.

(1525), tre dage før brevet til hertugen udstedtes gennem det tyske kancelli¹⁾. Det er altså kansleren, der som præbendets snarlige ejer søger at holde dets indtægter sammen, da han hører at de er truede. Vi ser da heraf, at hertug Kristians forholdsregel m. h. t. bispetienden dengang var bleven almindelig bekendt, at den neppe billigedes af kongen, men dog ej heller i sin almindelighed kunde vente kraftig indsigelse fra hans side. Biskop Gotskalk må i et nu tabt brev have påberåbt sig, at der vilde blive gjort indsigelse mod erkekedgnens forurettelse, thi der er bevaret en ufuldendt koncept til et svar herpå fra hertugen, i hvilket det nægtes, at der er udgået et kongebrev som det bispen slår på. Rimeligvis er dette så dog ankommet og hertugen har da foretrukket ikke at indlade sig nærmere derpå (Tillæg nr. 6). Men dette viser ligeledes, at kongen helst har villet være udenfor og kun har taget lunkent parti for kirken. Ved sin tilbagekomst til hertugdømmet stadfæstede han dog Ribe kapitels friheder i dette »som andre prælater og riddere«²⁾.

Kort tid efter, eller måske rettere samtidig, falder så forhandlingerne om hertugens ægteskab. Under 11. September skriver kongen fra Nykøbing om bryllupsfærden til Lauenburg, hvor Kristian skulde hente sin brud, den 14 årige Dorotea, en datter af hertug Magnus af Sachsen (Tillæg nr. 7). Den nye svoger var en meget vanskelig herre, også som nabo, og der var jævnlige forhandlinger med ham; men især vakte han dog opsigt ved sin hensynsløse fremfærd mod de kirkelige personer, biskoppen af Ratzeburg og hans kapitel. Det siges, at kong Fredrik var meget imod sønnens giftermålsplan; han viser heller ikke stor deltagelse for den i det nævnte brev; men ægteskabet fandt dog sted med hans fulde billigelse og anerkendelse³⁾.

¹⁾ Kinch, Ribe bys historie I, 468 fl.

²⁾ Fred. I (tyske) registrant fol. 37.

³⁾ Alt i efteråret 1524 gjorde hertug Kristian i følge med Joh. Rantzov et besøg i Lauenburg, fra lejren i Krempe mark (se utrykt regnskab for Stenborg).

Overfor prælaterne i hertugdømmerne måtte det stå som en ny trusel.

Forud for hertug Kristians ophævelse af bispetienden gik landdagen i Rensborg, hvis aftaler biskoppen forgæves påberåber sig. Den holdtes i de sidste dage af Maj måned og førte til en afgørelse af de svævende spørgsmål, som blev udgangspunktet for alle de følgende angreb på kirken.

Mandagen den 29. Maj forebragte stænderne deres gensidige klager mod hinanden; i kongens lange fraværelse, fra foråret 1523, »var der opstået mangehånde irring, mislighed og uvilje mellem biskopper, prælater, mandskab og stæder, hvorved landene kunde være kommen til evig fald og fordærv«. De gejstliges påstand går ud på, at de vil blive ved gammel vane, ved gudstjenesten, oppebørsler, tiender, hyre, rente, sædvanligt offer, korn og hvad der ellers tilkommer gejstligheden —. Ridderskabet klager over følgende punkter: Prælaterne misbruger bandsættelsen; den verdslige øvrighed skal nok hjælpe dem til rette. De fleste sognepræster er uvidende og prædiker fabler, men kan ej tyde det hellige evangelium; det må forandres. Sognepræsterne sælger sakramenterne; vil man i sygdom og den yderste nød ikke ofre dem penge, en hest eller en ko, får man ingen syndsforladelse.

Efter at kongen havde rådført sig med sit råd om disse klagemål, lod han afsige følgende dom:

»De højerværdige biskopper og prælater skal sørge for, at i deres kirker det hellige evangelium bliver rettelig udtydet af lærde mænd og at der ikke prædikes fabler; at ej heller gud og hans helgener forhånes, erkebiskopper, biskopper, prælater og gejstlige herrer og fyrster skamskændes og forhånes, under alvorlig svar straf til kongl. majestæt over dem, som handler herimod.

Endvidere skal de nævnte biskopper og prælater sørge for ved deres officialer, eller hvad man kalder dem, at der i pengesager ikke tillades nogen bandsættelse.

Forsåvidt som der klages over misbrug med sakramenterne, da skal man ikke sælge noget sakrament eller sætte ny taxt på det, men modtage efter gammel skik og ikke videre.

Derimod skal mandskab og stæder udrede og betale de højerværdige biskopper, prælater, abbeder, kapitler, klostre, sognepræster og gejstlige tienden, som den er ydet fra fortiden, hyre, rente og hvad der tilkommer de gejstlige, uden indskrænkning og hinder; ligeså skaffe sognepræsterne for deres gudstjeneste, lære og sjælesorg, at de kan få deres nødtørft til livsophold, korn eller hvad der er gammel skik¹⁾.

Det er denne landdagsbestemmelse, som ligger til grund for Hvidtfelds efterretning, at »i året 1525 tilstedte kong Fredrik I Jesu Kristi evangelium at læres og prædikes udi fyrstendømmerne efter Luthers lærdom, og beskyttede og beskærmede dennem, som det lærte, for bisp-ernes vold, magt og tyranni«. Cypræus, der står på den modsatte side, refererer den anden side af sagen: »1525 påbød kong Fr. i et åbent beseglet brev alle og enhver at yde kannikerne deres tiende²⁾).

Ser man nærmere på de enkelte bestemmelser i kongens afgørelse, da er det åbenbart, at der forelå en gennemgribende strid mellem gejstligheden og de verdslige stænder (thi adelen er ved denne lejlighed tillige ordfører for borgerne); dissens fordring går ud på en fuldstændig reformation. Medens de nemlig, efter prælaterens påstand, har begyndt at unddrage kirken dens tidligere indtægter, tilbageviser de officialerne, når de inddriver deres oppebørsler med trusel om bandsættelse og de modsætter sig enhver ydelse for sakramenterne. Af sognepræsterne forlanger de en ren evangelisk prædiken og ingen fabler; præsterne

¹⁾ Archiv für Staats- und Kirchengeschichte IV 453. 58.

²⁾ A. Hvidtfeldt, s. 1284. Cypræus s. 425. A. Heimreich Walther, Schleswigsche Kirchenhistorie, s. 167, udmaler dette videre uden kendskab til kilden.

skal være vellærte mænd. Kongens dom giver nu i alt væsenligt disse påstande medhold. Bandsættelsesretten i alt, hvad der vedkommer kirkens indtægter, ophæves; al betaling for sakramenterne ud over de ældgamle taxter forbydes. Hvad sognepræstens lærdom angår, da skal den fremgå af virkelig kundskab i »det hellige evangelium« og han skal ikke foredrage »fabler«; det bliver således menighedens ret at høre den evangeliske prædiken uden menneskelige tilsætninger. Derimod forbydes det ligeså at tale hånt om helgener eller rive ned på kirkens værdigheder, således som det selvfølgelig ofte skete ved den lutherske gudstjeneste. Og ligeså stadfæstes alle kirkelige mænds og indretningers ret til de indtægter og oppebørsler, som havde gammel hævd. Det var en anerkendelse af den nye kristendoms opfattelse i den bestående kirkes ydre form og ramme; hvor man foretrak helt at blive ved det gamle skete der ingen forandring¹⁾.

Det er klart, at der således forud for Maj 1525 ligger et temmelig almindeligt frafald fra den katolske lære. Mest bestemt udtales det om hertug Kristian og hans tvende len. Da biskop Goske skrev til ham den 24. Juli 1525, var det i hans »første eller andet år« i disse len; det dobbelte udtryk sigter uden al tvivl til, at han først havde tiltrådt Tørning len efter nyår 1525, medens han havde haft Haderslev lige fra sin tilbagekomst efter Københavns belejring i foråret 1524.

Til dette sidste tidspunkt må det henføres, hvad provsten Jørgen Bøjsen (Boethius) fortæller om hans første virksomhed i Haderslev. Han fratog provsten i Frue kirkes kapitel Johan Wulff styrelsen af Barved syssels kirker, siger han: »hvor-efter kirkernes ejendomme bevaredes ilde; thi en tid lang styrede herredsfogderne kirkerne, de visiterede dem og holdt deres regnskaber; kirkernes klenodjer borttoges, mange

¹⁾ Dr. H. Rørdams afvigende opfattelse af dette aktstykke i Kirkekalender 1862, s. 184.

af kirkernes ejendomme bortkom og afhændedes. Ingen havde agt på læren uden kongen (d. e. Kristian); mange kirketjenere blev uordineret stedte til præsteembedet; skolen her i Haderslev blev lagt øde, og alt gik uordenligt til; indtil den ærværdige herre Dr. Everhard Widenses ankomst¹⁾. Hvornår denne fandt sted lader sig neppe nøjagtig bestemme, men det synes at have været ved eller efter årsskiftet 1526. 21. Nov. 25 skriver hertugen nemlig til rådet i Lybek om at sende ham den fængslede reformator Johan Ossenbrügge, hvorefter han vil indestå for ham; han har da endnu neppe havt Widense hos sig. Derimod er det vel muligt, at Johan Vandal (Wendt) allerede dengang i nogen tid har været i Haderslev, skønt Bøjsen sætter hans ankomst efter Widenses. I alle tilfælde har hertugen sikkert havt en luthersk præst, da det vilde have været alt for urimeligt af ham at reformere uden al vejledning. Der nævnes iøvrigt også en sådan ved navn Jørgen Winther, som ellers er ubekendt.

Det første indgreb i kirkens organisme i Haderslev, som altså viste sin virkning i at kirkernes ejendomme spredtes, svarer helt til hvad vi af et gælds-brev lærer at kende anden steds fra. Den 21. Avgust 1524 udstedte hertugen nemlig i sin egenskab af kongelig statholder et brev til biskop Gotskalk af Slesvig, lydende på 3000 lybske mark, med pant i kronens ejendomme i Ostenfeld i Gottorp amt. Pengene havde biskoppen taget fra forskellige kirker, der skulde have deres renter af dette gods. Der skulde udstedes et pantebrev i samme form, som det, Klavs Ahlefeldt fik sidste påske på Hoptrup sogn (Tillæg, nr. 8). Det var sikkert ikke med bispens gode vilje, at han arrangerede sådanne tvangslån hos kirkerne og der var selvfølgelig ikke tale om at give dem tilbage.

I den følgende måned vedtoges det »i felten« (af hertug og ridderskab), at kirken og gejstligheden skulde

¹⁾ Ny kirkehist. saml. II 268 fl.

yde halvdelen af sin årsindtægt i krigsskat; den skulde udskrives strax efter Mikkelsdag¹⁾). Heldigvis er regnskabet for denne skat bevaret for Tørning len. Det ses heraf, at Didrik Ratenov var amtmand, medens borgskriveren Philippus Esterman fører regnskabet. Den 8. Oktober, siges der, mødte mester Johan Wulf og Didrik Høk på Tørning for at sætte »de gejstlige fra Ribe« i skat; denne betaltes derpå den 25. s. m. og indbragte ialt 1350 mark. Skatteydere er efter regnskabet præster, degne og kirkeværger, og dertil kanikerne og klostrene i Ribe for deres bøndergods. Under Tørning skattede ikke blot Ribe, men også Slesvig stifts kirker indenfor lenet. Det er betegnende, at provsten fra Haderslev her optræder som den der sætter i skat i et andet stift, medens han havde mistet tilsynet med sine egne kirker²⁾).

Når det endvidere hos Jørgen Bøjsen hedder, at hertugen var den eneste, som tog sig af læren, og at han indsatte præster udenfor de tidligere regler, da er der kun opbevaret en enkelt efterretning til nærmere stadfæstelse heraf, idet der siges, at Lavrens Bøjsen i Vilstrup tiltrådte som luthersk præst i året 1524. Fra det følgende år vides den bekendte salmedigter Tomas Knudsen at have været luthersk præst i Rødding og Skrage, altså i Tørning len; dette var nemlig ved årsskiftet, eller kort efter, gået over til hertugen og kom derved ligeledes under en stærk protestantisk indflydelse³⁾. Dog vedligeholdtes her endnu et

¹⁾ Waitz, Urkunden I 40 fl.

²⁾ Der er opbevaret en kirkeregnskabsbog fra Ribe stifts kirker i Tønderegnen samt i Sønder Rangstrupherred (i Åbenrå len) og Røm ø. Disse sidste kirker er der ikke aflagt regnskab for i året 1526; fra det følgende år af er de uden tvivl reformerte.

³⁾ D. Ratenov aflagde i nyårsterminen regnskab for hertugen på Gottorp og indbetalte overskuddet fra sit len. Han træffes 1532 som foged på Hagenskov (Frederik I's danske registranter s. 483). — Rhode, Haderslev amt, s. 314. Ny kirkehistoriske samlinger II 254 fl.

par år det ydre skin af Ribe-bispens regimente, således at han tildelte præsterne kollatsbreve osv.

Efterretningen om Tomas Knudsens forhold til evangeliet skyldes sønnen Hans Tommesen, salmebogsudgiveren, der fødtes i Hygom 1532. Han har tillige i sin mindetale over kong Kristian III i korte træk angivet gangen i dennes reformationsgerning. »Da han kom tilbage til Sønderjylland efter sin faders kroning, siger han, sørgede han for at evangeliets forkyndelse kunde spredes viden om for de bekymrede og hårdt bundne menneske-samvittigheder¹⁾.

På dette punkt får vi da atter fast bund under fødderne med hensyn til reformationens gang. Fra forsommeren 1524 er hertug Kristian statholder og lensmand på Haderslev; han gør strax sin indflydelse gældende her ved at fratage provsten sin tilsynsret med kirkerne, både i materiel og åndelig henseende. Som statholder føler han sig kun bunden til de almindelige udtryk i håndfæstningen, således som kongen fornyede den i Kiel, den 6. Maj (1524): »For at holde disse lande i bestandig fred vil og skal vi lade holde den kristne tro, gudstjenesten og retfærdigheden«. Det var en ordret gentagelse fra 1460, i skarp modsætning til den næsten samtidige danske håndfæstning med sin lidenskabelige fordømmelse af de Lutherske²⁾, og det lå klart for dagen, at denne tavshed måtte give regenten et vidt spillerum. Hèrefter forstås da også alt det efterfølgende: prælaternes klage og adelens anklage med påfølgende forlig på landdagen i Rensborg, Maj 1525; hertugens op-hævelse af bispetienden kort efter; den hårde tvang over de gejstlige på landdagen i Kiel, Februar 1526, ved hvilken

¹⁾ N. Crag, Chr. III, p. 439.

²⁾ Gehejmearkivets årsberetninger II 71: Item ville eller skulle vi aldrig tilstede nogen kætter, Luthers discipler eller andre, at prædike eller lære lønlig eller åbenbarlig imod den himmelske gud, den hellige kirkes tro, helligste fader paven eller Romer kirke; meden hvor de findes udi vort rige, ville vi og skulle lade straffe dennem ved deres liv og gods.

der kun opnås indholdsløse løfter; hertugens strax efter påfølgende præstemøde i de to len uden bispernes samtykke osv. Fra nu af spores reformationen i alle hertugdømmets købstæder og modstanden mod den mangler ethvert hold.

Men vi kan ikke blive stående ved hertug Kristians første statholderskab 1524; reformationen har da alt stærke tilknytningspunkter i hertugdømmet. Forholdsvis var årene 1523—24 en meget ugunstig tid for den. Man levede nemlig i en stadig frygt og fare for kong Kristian II, og denne havde efter sin flugt sluttet sig til Luther, ja boede endog i Wittenberg, lod testamentet udgive på dansk osv. Dette måtte nødvendigvis give den katolske kirke en afgørende vægt, selv om den nye konge ikke var den meget hengiven. Det var alt udtalt i det brev, som biskopper og adelsmænd udstedte i Viborg, 21. December 1522, og hvorefter Kristian II skulde undsiges, at »messer, guds tjeneste og alt det gud tilhører, ødelægges; kættere, som gangne ere fra den hellige kirkes tro, lokke os fra den hellige kristne tro med sine lutheranske stykker og skalkhed, fortalendes alt det, den evige gud tilhører«. Kong Fredrik havde derefter i hårde ord måttet fordømme dette og love at undertrykke det hele kætteri (26. Marts og 3. August 1523). Det var intet under, at der kom en stansning i reformationsværket, på samme måde som det senere gentog sig efter kongens død 1533.

Men som allerede nævnt var reaktionen ikke nær så udpræget i Sønderjylland; her kunde prælaterne intet få indført i håndfæstningen, og da kongen mødtes med stænderne på landdagen i Rensborg, Maj 1525, siges der, at der har været ufred i halvtredje år, siden den tid altså, da han begyndte at optages af de kongerigske forhold.

I den ovenfor nævnte mindetale over Kristian III siger Hans Tommesen, at hertugen efter sin hjemkomst fra Tyskland påvirkede sin fader til fordel for Luthers lære. Han havde som bekendt opholdt sig hos sin morbroder,

markgreve Joakim af Brandenburg, og var i følge med ham tilstede ved rigsdagen i Worms i foråret 1521; vistnok kort efter kaldtes han, 18 år gammel, tilbage til hjemmet. Han var en livlig natur, ikke fri for udskejelser og letsindigheder, men i højeste måde nidkær for den nye lære. Hans senere frimodige udtalelser imod dem, der fordrev kong Kristian II, viser ligesom hans optræden i kirkens anliggender, at han var en mand med egne meninger og uden frygt for at skaffe sine tanker råderum.

Det var dog ingenlunde denne ene mand, som førte det nye over grænsen. Bevægelsen var fra Wittenberg og de sachsiske lande nået nordpå til Hamborg og Lybek, efterat Brunsvig, Magdeburg og Bremen alt tidligere havde sluttet sig til den. I Lybek, hvis indflydelse var så fremtrædende i Holsten og det tysktalende Sønderjylland, havde der alt 1521 dannet sig en luthersk menighed; 20. Febr. 1522 skrev Niklas v. Amsdorf fra Wittenberg til rådet imod en bog i 24 artikler, som præsterne havde affattet imod Martinianerne; dette forudsætter jo en stærk forudgående gæring¹⁾. I den følgende tid udviklede dette sig videre, dog under stor modstand, især i de år, da Kristian II holdt sig til Wittenbergerne.

Også i Danmark havde de første rørelser tidlig vist sig. Kong Kristian havde kaldet Povl Helgesen til København (1519), og i 1520 kom to lærere fra Wittenberg herind for at foredrage reformatorenes lære. I foråret 1521 mente Luther at kunne henregne den danske konge blandt sine tilhængere; men efter bruddet på rigsdagen i Worms (Maj s. år) trak han sig forsigtigt tilbage fra den dømte kætter. Det er dog ikke sandsynligt, at det er blevet herved, selv om vore sparsomme kilder nu ikke har bestemte efterretninger om yderligere tilnærmelser; anklagen imod kongen af December 1522 vilde ellers stå alt

¹⁾ G. Waitz, J. Wullenwever, I. 38. 266. Gesch. Schlesw.-Holst. II 175.

for mærkværdig blottet for grund. Vistnok er indførelsen af reformatoriske skrifter og deres offentlige drøftelse gået sin gang trods prælaternes modstand, og kongen har sikkert i det hele stillet sig venlig hertil. Kun derved forklares de stærke erklæringer imod Luther af rigens råd og på den anden side dennes uforbeholdne fordømmelse af omvæltningen i Danmark.

Det lykkedes imidlertid for en længere tid at stanse og så godt som helt at tilintetgøre denne bevægelse. Den tilsvarende i Sønderjylland gik derimod sin jævne gang.

Det må alt være påfaldende at se bispfen af Slesvig efter nyår 1523 lade tage tingsvidner på stiftets ejendomme og indtægter. Søndag efter hellig tre konger (11. Januar 1523) toges der sognevidne på stiftets gods; det var efter højmessens i Svavsted; som vidner optrådte sognepræsten Johan Navnesen, vikarius Peter Buk, degnen Jakob Tetens og kældersvenden Boje. I de første Dage af Februar optoges dernæst en fortegnelse over bispedømmets indtægter, dets tiender i alle de enkelte sogne, landgilden (terrarium, lantgelt) af marsklandene, og kirkernes afgifter til bispstolen (cathedraticum); dertil de kirkelige len og andre oppebørsler og rettigheder af forskellig art. Denne fortegnelse lod biskoppen bevidne af provsten Johan Wulf og kaniken Johan Didriksen af Haderslev samt præsten Peter Buk i Svavsted (4. Febr. 1523¹).

Der kan neppe være tvivl om, at jo denne forholdsregel har sin grund i biskoppens bekymringer for hvad den nærmeste fremtid kunde bringe; da han senere ruster sig til et sidste slag for sine rettigheder, lader han begge aktstykker overskrive og stadfæste i Lybek (28. August 1526).

Det var da også netop nede i Svavstedegnen, hvor faren først kunde ses og føles; Husum var reformationens første arnested nord for Ejderen. Denne by, der endnu

¹) Afskrifter i Svavstedbogen; det sidste trykt i Diplom. Flensborg. II 159 ff.

ikke regnedes blandt stæderne, havde i Oldenborgernes tid taget et overordenligt opsving, rimeligvis tildels på grund af terrænforandringer i Frislandene. Alt 1461 nævnes i et frihedsbrev for Amsterdam vejen over Husum og Flensborg som den almindelige fra Vesterhavet til Østersøen. Hertug Fredrik I opholdt sig temmelig jævnlig i Husum, han havde et par frilledøtre gifte der i byen og det velhavende borgerskab tiltalte hans jævne sind mere end adelen på Gottorp. Om byens velstand får man en levende forestilling, når man lægger mærke til dens plads ved udskrivningerne. Da det 1539 pålægges stæderne at modtage knægte i indkvartering, sættes Husum ligesom Flensborg til 70, medens Kiel og Itzeho får hver 40, Tønder 30 og Ekernførde 12. Da der samtidig skal stilles værnepligtige folk til kongens tjeneste, sættes Husum og Flensborg til hver 200, Haderslev til 60, Tønder 40, Slesvig 30, Åbenrå 20, Ekernførde 15¹⁾. Da der året efter skulde svares en tyvende-penning skat, indbragte den fra Husum godt 3500 mark, hvad der altså svarede til en antagen formue af 70,000 mark. Hertil kom en hel bydel, som netop dengang lå i aske, og for hvis skyld den almindelige skat af 200 mark blev nedsat med en fjerdedel. Den samlede formue kan således vistnok sættes til 100,000 mark²⁾. Til sammenligning kan tjene, at Tønder 1537 vurderedes til en formue af neppe 20,000 mark. Det kan herefter ikke undre os at høre, at Husum ejede 40 store søgående skibe med egen besætning, foruden talrige mindre skuder.

Ved siden heraf havde Husum i henseende til reformationen to fortrin forud for Sønderjyllands andre stæder; for det første den at sproget her var udelukkende tysk, så den umiddelbare meddelelse af den lutherske tale ingen hindringer havde at overvinde; dernæst, at det velhavende

¹⁾ Diplom. Flensborg. I 565. II 290 fl.

²⁾ Der opføres ialt 5-600 skatteydere, hvad der jo forudsætter et stort folketal.

borgerskab ikke i sin midte havde en mægtig gejstlighed, eller i sin umiddelbare nærhed en mægtig adel, således som Slesvig. Husum var som en stor og rig bondeby, med et opland af uafhængige og rige bønder og med forbindelser ud over søen og sydpå til hansestæderne. — Ved at lægge mærke til disse forhold vil man neppe undres over at netop Husum blev udgangspunktet for den lutherske bevægelse i Sønderjylland.

Allerede i Juni måned 1518 blev der i Wittenberg indskrevet to studenter fra Husum skole, Lavrens Petersen og Peter Pavlsen. Året efter kom der en Erik Guntzen (Junsen, Jensen) sammen med to fra Slesvig skole; i foråret 1520 atter to, Vigman Boje og Johannes Johansen¹⁾. Bekendtskabet med den nye lære var altså gjort, thi kun denne kunde drage unge mennesker ned til den forhen kun lidet påagtede højskole.

Det var et par af vikarerne ved byens store og anseelige sognekirke, som først forkyndte evangeliet. Den stedlige overlevering nævnede først og fremst Herman Tast som den der brød vej. Han var født 1490 og altså en mand på godt 30 år; hans karakter, siges der, svarede til navnet (= Grib). Om en anden af vikarerne Dirik Bekker (Theodorus Pistorius) af en rig slægt siges senere, at han var den første som forkyndte Wittenbergernes lære; men han døde tidlig, en halv snes år efter, og hans navn gik i glemme. Der siges ialt at have været 24 vikarer ved Fruekirken; måske er der nogen overdrivelse heri, men endnu 20 år efter havde den 7 af dem²⁾. Som naturligt modsatte dette præsteskab sig forandringen og den lille

¹⁾ Ny kirkehist. samlinger I 461 fl.

²⁾ Kirken var nylig opført i en stor og ædel stil og smykket med kunstværker. Netop i disse år udførte den berømte billedskærer Hans Bryggeman, der hørte hjemme i Husum, en kæmpemæssig monstrans med et Mariabilled, der ragede op imod kirkens hvælvinger. 1522 byggedes der et kapel ved dens nørre side (R. Haupt, Bau- und Kunstdenkmäler Schl. Holst. I 455 fl.).

menighed, som dannede sig, måtte samles i et privat hus, hos den rige købmand Mattis Knudsen på byens hovedgade (Søndergade). Han lod indrette en bedesal i sit baghus, således som sporene af den endnu kunde ses indtil huset 1705 blev revet ned; der var bl. a. malet stjerner på væggen. I hans gravskrift hedder det, at han »som den første og eneste tog sig af og holdt det guddommelige ords forkynder, ikke uden fare for liv og gods, og at han indrettede sit hus til den hellige forsamling, da kirken nægtedes den af evangeliets fjender. Ligeledes forøgede han (senere) skolens indtægter til optugtelse af lærde og fromme lærere¹⁾).

Da menigheden voksede, samledes den under åben himmel på kirkegården. Her stod der en lind ved trappen, som førte ned til Søndergade; under den havde Herman Tast sit stade; der siges at han til sine tider måtte føres hertil af væbnede folk. Linden, som kaldtes »datteren«, siges 1722 at være blæst om for et halvt hundred år siden, medens »moderen« på den nørre side dengang endnu stod. Dette henføres til året 1522, det eneste tidspunkt, til hvilket det synes at passe. Et par år efter optrådte Herman Tast også i Garding i Ejdersted, medens andre optrådte på Før og Vesterhavsøerne²⁾.

Husum var da også den by, i hvilken reformationen først tilendebragtes uden indgreb udefra. Det kom 1527

¹⁾ C. Kortholt, Hist. eccles. XVI seculi, p. 742. Heimreich, Schl. Kirchen Historie, s. 164. J. M. Krafft, Jubel-Gedächtniss, s. 27 fl. 103 ff. 228 fl. 570, 576, 320. Når der siges, at Mattis Knudsen var søn af hertug Fredriks datter (med Hans Knudsen), da er dette umuligt, siden han var født 1495, hertugen 1471. (Se Christiani, Schl. Holst. unter den Oldenburgern II 50). 1587 undtages han af Kr. 3. fra al jurisdiktion undtagen kongen og hans råd. Han døde som rådmand i Kiel, 14. Febr. 1559. — Ved 20 p. skatten 1540 betalte M. K. 70 mark, »mester Dyriks« arvinger endog 160 mark, nogle af de største beløb.

²⁾ Krafft, s. 29, og Fortale § 2, efter Peter Saxe. Dän. Bibliothek VI 333 (Rikard Petersens optegnelse).

efter mange rivninger til et forlig mellem præsterne og menigheden, sluttet af to mænd fra hver side (deriblandt Mattis Knudsen), i følge hvilket al messetjeneste skulde høre op, medens vikarerne dog skulde beholde deres indtægter på livstid. Når man samtidig var nået lige så vidt i Haderslev, var det jo kun fordi hertug Kristian her havde foregrebet den naturlige udvikling¹⁾. Gråbrødrene forlod ved samme tid frivillig deres kloster, medens de andre steder måtte fordrives med magt; den bekendte hadefulde skildring af disse klostres renselse nævner derfor slet ikke Husum²⁾.

Det vil således ses, at reformationens begyndelse i Sønderjylland utvivlsomt må sættes til tiden forud for omvæltningerne i Danmark 1523; dens første stærke tilhold er i Husum, en af halvøens største og rigeste søstæder. Efter at være trængt noget i baggrunden ved kampen mod Kristian II, træder den derpå atter stærkt frem ved hertug Kristians initiativ, særlig fremelsket i hans len Haderslev, (hvorved den overskrider sprogrænsen), og den udvikles nu hurtig og kraftig, indtil den på landdagen i Rensborg, Maj 1525, vinder fuld anerkendelse, og i foråret 1526 trænger sig frem foran den tidligere herskende kirke. Samtidig begynder dens organisation i Haderslev, som to år efter afsluttes med en fuldstændig kirkeordinans.

1.

Kongebrev til hertug Kristian om inddrivelse af en skat af gejstligheden.
19. Maj 1526.

Von gots gnaden Frederich tho Dennemarken etc. —

Vnser freuntschaft vnd wat wy leues vnd gudes vornugen thouorn. Hoichgeborne furst, freuntliche leue Shon,

¹⁾ Beccau, Geschichte Husums, s. 278.

²⁾ Beccau, s. 330 (sml. Ny kirkeh. saml. IV 506 og Beccau, 280, 264). Kirkehist. saml. I 325 ff. Den første munkefordrivelse, her omtales, var den i Flensborg, 7. Juni 1528. Kong Fredrik stadfæster 3. Dec. 1528 en hospitalsordning i Husum, men i denne påberåbes et tidligere gavebrev til byen.

dwyle vns tho affkortinge vnser Schulde durch prelaten Ridder vnd Manschup disser furstendhomer eyn gemeyne Landtbede vp ein hundert dusent mark is bewilliget vnd ingerumet worden, des de hoichwerdige in godt vnse leue andechtige vnd getrwe Radh her Godtschalk, Bischup, vnd gemeyne capitel der kerken tho Sleswig samt des stifts geistlichen thom deyle tho betalende is angelegen vnd vpgelecht worden, vnd genante Bischup vnd Capitel des ane der geistlichen thodaet vnd hulpe nicht vthrichten mugen, worumme is vnse fruntliche synnent, d. l. wille vpgemelter Bischups vnd Capitels vorordenten fulmechtigen ansokent tho gelegener tydt vnd stede alle presterschup, kirkswaren vnd cleresie, so in d. l. beyden ampten besetten vor d. l. eschen vnd furderen laten vnd se darto holden vnd vormugen, dat se de helfte ohrer jarliken vpkumpst vnd Boringe, we se in vorgangener jungster Landt Bede gedaen, den gnanten Bischups vnd Capitels vorordenten fulmechtigen mit claren registern nhu ock entrichten vnd betalen, vnd so sich darinne jemandes vngehorsam schicken wurde, alsdane wollen d. l. by ehren amptluden bestellen laten, dat desuluen mit vthpandinge vnd sonste ohrer guden hinderinge vnd thouinge, vnd thor auerfloet an ohrem lyue gehalten werden, so lange se ohren bewilligeden angesetteden andeyl na vermuge der Register gentzlichen betalt hebben. Daran deyt vns d. l. gefallen, vnd willen solchs freuntlichen beschulden. Datum Gottorp am hilligen pinxstabent anno d. xxvi^o.

Dem hoichgebornen fursten vnserm freuntlichen lieben Shon, hern Christian etc.

2.

Biskop Goske Alefeld til hertug Kristian i Haderslev. 24. Juli 1525.

Durchluchte hochgebaren Furste, Myne willige flitige vnuordratene denste thouorn. G. h. wowol nemant syner olden bildigen besittinge schole vnerkant des rechten tho entsettende syn, sunderges desse lantsaten, der priuilegia medebringen, datt prelaten ridderschup manschup etc. scholen bliuen by rechte, vnde olden guden gewonte, welke vann fursten tho fursten, tor tyt der huldigende, myt vorsegelinge

vnd villichte hoger confirmeret syn, Inholt dersuluen. Ock g. h. wowol ick vann J. g. nicht anders den vele gunst vnnde gudes vorstaen hebbe, des my ock so in der daet touorhapende, denne noch byn ick berichtet wo vnlanges in den beiden J. g. gebeden, alse Hadersleue vnnde Dorningh, syn de tegenden vann xden vppen xvden schoff ringer gesettet, vnnde de todelende twuschen dem kerckheren vnde kerckenn, vnnde myn bisschups drudden deel gar affgesettet, iegen priuilegia vnnde wanheit, wo bauen berort, My vnnde dessem bisschupdome nicht geringe, sunder entlich to vordarue, Jodoch so ick to gade hape, vnuorwracht.

Ock g. h. hebbe ick J. f. g. ermals gesecht, vnnde noch itz bildich tho irinnerende, dat ick hebbe dyt stichte in groten schulden geunden, vnnde deshaluen des stichtes gudere myt den tegenden vnde allen anderen rechticheiden den heteren vnde loueren, der desses lantadels nicht de geringeste syn, tho waringe vorscreuen, vnde dat heft de ko. mt. vnse gnedister herre confirmeret.

Darumme wert myt der tyt desse indracht, nicht belangende allene my, sunder ock en groth deel des lantadels, de denne alse ick itz werden votende vp priuilegia vnde confirmerde waringes breff, wo vorberort, vnde de werden dat irlangende, ouerst denne is dyt Stichte vnwedderröplik tho reten.

Ock g. h. am latesten lantdage tho Rendesborch, Sondag exaudj, da de lantbede gefurdert vnde ingerumet wart, durch Her Wulf Pogwischen van wegen J. f. g. Her vader Ko. Mt. vnser gnedigsten heren, vor prelaten, reden, manschup vnde gantzen lantschup apenbarlicken gesecht, dat men scholde nene vormynge in jemandes affdracht tho steden, men en ider der lantsaten, vnde de prelaten worden sunderges genommet, scholden by older herlicheit vnde rechticheit bliuen. Ick loue dat sodane apenbarliken koningeliken affschede geboret gud volch etc.

Bidde darvmme J. f. g. myt denstlikem flite, de willen sodane sake, besunderen itz, alse in J. g. regimentes, in den gebeden ersten edder anderen Jare, vnde alse in dessen landen I. f. g. Hern vaders oldeste soen vnde Stadtholdere, gnedigen bedengken vnde der gemenen lantsaten to gunste,

sodennich en lytmathe also en bisschupdoem tho Sleswigh nicht staden to ritende, wo, in afbliuende der tegeden wyl vnlanges van noden syn.

Vnde oft de mangel by den buren, edder wem de were, doen so vele also in I. g. macht, ane vaer wol is, so I. g. van den lantsaten dat vnde mere bildich hebbe wedder tobeegerende, vnde dat I. f. g. wille darvmme gebeden, dat men tegedent holde, also van olthere bildich vnde wonlick. Im Riper stichte also dar wonlick, wowol dat nicht in mynem wege is, Sunder im Sleswiker stichte, also hyr van olthere wonlicke, vnde g. h. dat io myt dem ersten, wente de sake kan ane groten schaden gar nene vortogeringe liden, also lichtlick aftonemende. Vnde my dunket, I. g. moge sodan rechtferdich bedent auer I. f. g. gehorsame gebede nicht wol weyere syn.

Ock gnediger her, wil ick my, wor dat io furder van noden were wol vorseggen, dat wor de ko. M. myt den sampt reden sodan nach older wanheit tegeden druddendeel worden rechteswise kennende, denne wil ick so vele wor dat dem stichte affgekant wertt, gelden vnde betalen.

I. f. g. wille sick hyr inne guttwillich ertogen vnde mik in mynen rechticheiden hanthauen, vnde dyt myn scriuent guetlich annemen, wente my, wo bewust dar macht inne licht, vnde der gestalt kumpt men wol vth wislikem scriuende. Dat wil ik weddervmme I. f. g. dem almechtigen beualen, willigen vnde flitigen gerne vordenen, vnde bidde desses I. g. scriftlige antwort.

Dat. Sleswigh mandages in vigilia sanctj Jacobj anno etc. xxv.

I. f. g.

Godtschalk van gots gnaden

willige

Bischup tho Sleswigh.

(Original på et helt ark.)

3.

Biskop Goske Alefelds kreditiv for sin kapellan til hertug Kristian.

13. August 1525.

Vnse willige flitige vnuordratene densthe thouorn. Durchl. Hochgebarn Fursthe g. h. deme Flensborger afschede na

hebbe ick jegenwardigen mynen Cappellanen, de myn drudde part tegeden auer dyt Stichte plecht touerhandelende dar geschicket, so dat ik mochte by em tydinge krigen, dath de sake ane vornyinge vnde bewoer mochte blyuen. Vnde dat de myn part gehuret hadden mochten dat irlangen, vnde sick des nutte maken, alse van olther, da Fursten, landsaten vnde lande wol stunden wonlik vnde stedlick. Wentē sus ys my edder Jemande, alse enem bishup syck hir to erholdende vnmogelick etc. Bidde derhaluen myt denstlikem flyte I. f. g. wille obgestimpten vorlathe na dath myt deme besten vortsetzen, so byn ick der gantzen sake vngetwuelte. Vnde I. g. wylle demsuluen mynem Capellane derhaluen ock sus my vnde myner armen cleresie in vnser rechticheit vnde gestlike frieheit gunstich vnde vorhulpen syn. Des by I. g. wyl ick my so trostlich vorhopen. Vnde by dath wedder vm Iw. f. g. flitich to uordenende gans willich.

Dat. Suamstede, Sondages S. Ipolitj Anno etc. xxv.

I. f. g.

Godschalk vann gots gnaden

willige

Bischup tho Sleswigk.

(Original på et stort blad papir.)

4.

Biskop Goske Alefeld til hertug Kristian. 5. Maj 1526.

Durchluchte Hochgebaren Furste, Myne willige flitige denste touorn. G. h. am jungesten to Gottorpe bad ick de k. mt. Juwer g. her vader vnser aller gnedigsten heren vmme by I. g. fruntlike rede to hebbende, myner nastande tegeden haluen in I. g. beiden lenen. Ick byn gantzer touersicht vnd vngetwyult, so verne vmme bekummeringe myt anderen weruen dat nicht vorgeten ys, so hebbe syne k. mt. dem so gedaen, wowol ick vam antworde noch nicht weet, wo den alles ick wolde I. f. g. noch gerne denstlich vnd flitich gebeden hebben, de wolde my derhaluen gunstigen beantworten by jegenwardigen, wente ane tegeden kan ick vnd nemant syck hyr alse Bischup erholden, dat wolde ick weddervmme I. f. g. alletyt gutwilligen gernē vordenen. Dat. Sleswyk Sonauendes vorem Jocunditat. Anno etc. xxvj.

Godschalk van gots gnaden

(Original på et blad.)

Bischup tho Sleswyck.

5.

Biskop Goske Alefeld til hertug Kristian. 22. Maj 1526.

Vnse willige flitige vnuordratene denste thouorn. Durchluchte hochgeboren Fursthe g. h. also vnlanges van Gotorpe I. f. g. gunstigen hebben an my wedder gescreuen, myner nastanden tegeden haluen vam negestuorgangen Jare in den beiden lenen etc. dergestalt dat ko. w. vnse gnedigster Herr itz kortlich syck na Hadersleue voruogen werden, alsden wolden beneuenst ir mt. I. f. g. dat beste vorwenden der-suluen tegeden haluen etc. G. h. sodaner gunstigen vor-trostringe na is myne denstliche bede I. f. g. wille my mynen olden besittinge vnde possession geneten laten, vnde darvme de vndersaten my tho rechtferdigen gunsten, dar henne wisen, myne nastande rechticheit volgen tho latende. Dat wyl ick myt allem vormoge weddervme I. f. g. deme alderhogesten in geluckligem Regimente thoentholdende beualen, willigen vnde flitigen gerne vordenen, Vnde bidde des I. f. g. wedder-scrifte by gegenwardigen. Wente g. h. I. f. g. weeth, dat dyt Stichte in lykenysse by anderen hefft gar nycht vele lansten vnde vndersaten, darvm is desse prelatura funderet vp tegeden, ane welken nu vnse jurisdictio ock selsen geit, ick vnde nemant syck hir also Bischup erholden kann, vnde scholde sodane prelatura, de so vele hundert Jare gewesen is, in kroneken, by itz Ko. Mt. ock I. f. g. vnde mynen tyden tho sodanem valle kamen, dat were vorwaer en ring beroem in kroneken, wo vorberort, wan schone desse gantze lantschup des so gans guden geuallen droge. Dyt hebbe ick I. f. g. doch ock so nycht mogen vngescreuen lathen, de wille my des nycht vordengken, wente I. f. g. weeth wo ick desser prelaturen vorwant byn.

Dat. Sleswigh, Dinxdages Im pinxten Anno etc. xxvi^o.

Godschalk van gots gnaden

(Original på et ark.)

Bischup tho Sleswigh.

6.

Hertug Kristian til biskop Goske Alefeld. Udkast, udateret (August 1525?).

Christian von gotts gnaden etc.

Vnser freuntschaft zuuor. Hochwirdiger in gott besonder freundt. Was vns Ewer. Lieb. geschriben, des Meister

Mathie Marquardj der zehenden halben, wie E. L. warhaftige Berichtung haben, als sold vns Ko. w. zw Dennemargken vnser freuntlicher lieber Herr Vatter bemelten Marquardj im sein zehend zw volgen zw lassen, geschriben haben, wollen wir E. L. hierauf vnentdeckht nicht lassen, das wir khein schrift von Ko. w. deshalben empfangen, noch vil weniger wissen darumb haben. Auch wes vns E. L. nochmals Irer Zehenden halben geschriben, die E. L. zwgeben, den bawern ernstlich zw gebietten (dy E. L. volgen zw lassen), [Dieweil zuuorn der gebrauch bey E. L. vnd anderen geistlichen gewest die zehenden sonder ernstlichen gebotten selbst zwermannen, vnd vns noch zur zeit nicht gezimen will, den armen Leuten derhalben ernstlich zw gebietten]¹⁾, Nachdem E. L. auch wissen, hat der armen Leuthen (!) entschuldigung, welche wir E. L. in schriften zuuorn zw behendigen haben lassen, welches wir E. L. antworts weis nicht wusten zu bergen. Dann E. L. freuntschaft zu erzeigen, thun wir gantz geneigt . . .

7.

Kong Fredrik I til hertug Kristian i anledning af hans formæling.

11. Sept. 1525.

Von gots gnaden Friederich zu Dennemarcken etc.

Vnser freuntschaft vnd was wir aus vatterliche trew, ehr, liebs vnd guts vermugen, allzeit zuuor. Hochgeborner Furst, freuntlicher lieber Shon, Wir haben d. l. schrifte bey Hansen Krumpach, auch Erick Vcken entfangen, beyde d. l. eehliche beylager betreffendt, horen leszen, vnd geben d. l. freuntlicher meyning darauf zuuernehmen, das wir wol gedanken mugen das dein l. mit gotlicher hilf In eehliche beylager auf den angesetzten tag begynnen vnd doch mit geringer antzall da reyte, Mugen d. l. auch vnser lieben getrewen die Burgermeister vnser Stadt Hamburg darzu aufbringen, oder etzliche von ynen, lassen wir auch wol gescheen, idoch das sie im abetziehen binnen Hamburg abgedanck bleyben, Ob

¹⁾ Istedenfor dette er tilskrevet i margen: wollen wir E. L. nicht bergen, das wir noch zur Zeit mit den armen Lewten mit ernst nicht zu gebieten haben, sondern was wir mit gut bei denselben khonnen erlangen.

dein l. dan Ire freuntliche liebe gemalh mit sich einfhuren, oder Ire muter die nachbringen wolle, wo es mit geringer antzal gescheen mugen, stellen wir der eins in d. l. gefallen. Vmb etliche vnser adels zu deiner l. ehren vnd frewden zuuerschreibend, werden wir zu dieser Zeit durch eingelechte newe Zeitung des verhindert, idoch wan wir mit gotlicher hilf in vnser furstenthumb khumen, wollen wir zum furderrlichsten dartzu so vil thuenlich gedenken. Das d. l. gegen vns vertzwetzet sein solte, ist ohneuit jemandts darauf zubedenkende, wan wir vnser antwordt d. l. geschickten, auf den abscheit, so wir mit deiner l. personlich genohnen, gegeben haben. Wir haben auch in den beygelechten Briefen vnsern amptleuten geschrieben, d. l. auf Ire zuschreiben zum hin vnd heer ziehende nottruftig gute ausrichtung zu thunde, vnd wollen d. l. hirmit zu solchem ehlichen beylager die gnade des almechtigen, dazu viele ehre, frewde, lust vnd gelucks gewünschet haben. Datum Nicoping Montages nach Natiuitatis Marie Anno etc. xxv°.

(Original D. K. H. 8.)

8.

Statholderen i hertugdømmerne, hertug Kristian, pantsatter kronens ejendomme i Ostenfeld til biskop Goske af Slesvig. 21. August 1524.

Wy Cristian van gots gnaden Erfgenamen to Norwegen, Hertoch tho Sleswick, Holsten, Stormeren vnd der Ditmarschen, Graue to Oldenburgh vnde Delmenhorst, koningkliker werde to Dennemarken vnser gnedigen Hern vnde . . . lichen leuen vaders auer desse Furstendome, Sleswigk, Holsten vnde Stormern stadtholder, Bekennen im namen hochirmeltes vnser heren' vateres, ock vor vns, syner koningkliker werde vnde vnse eruen, nakommelinge vnde alswem, dat wy hebben dem Erwerdigen in Gott hern Godtskalke bisschup tho Sleswik vnde synen nakomelingen tho enem bruckeliken pande gesetzt alle vnde islige vnser hern vaders guder vnd gerichte im Kerspel to Ostenuelde myt aller vnd isliger iacht fyskerie vnde herlicheit vor werde in gudem grauen siluer belopende vp dredusent ma(rk) lubescher munte hoffstol, vns vnde vnsem beuelhebber durch vorbenomeden hern Godtschalke

bischup in vnser hern vateres vnde desser furstendome noetsaken behandelt, ock so wedder angekeret. Vp vnde vor sodane dreedusent lubesk marck hoffstols willen wy em vnde synen nakamelingen schicken van hochgemelten vnsem hern vader vor sick, syner gnaden eruen vnde nakomelingen enen nogaftigen vorsegelten pantbrief vp dat kerspel vorberort in guder forme, also Clawes van Aneulde dat kerspel Hoptorp vmmetrent pascken vorgangen, edder ienich ander gu(de) man ienich gud hyr friest in pande gehat heft, ock nene iarlike vpboringe im hoffstol af(tor)ekende vnde mit allen vnde isligen anderen artikelen dem vorbenomeden hern bisschup vnde synen nakomelingen dar tho van sodanen gudern wil vnde schal de bischup to Sleswick to tyt sinde, iarlikes sodane clenade sick vp dreedusent (mark) lubesk streckende, also vorberort, den gadeshusen, wor de vth gekamen syn, vnbeworn vortinsen, so lange dat vore benomede kerspel wedder geloset werdet van dem bischup tor tyt sinde, de denne den gadeshuseren wedder betalen schole, na islikes andele. Wy beuelen ock vnde gebeden gegenwardigen dem Amptmanne to Gottorp, vnde in synem afwesende van Gottorp dem husfogede darsulues, dat he schole strax datsulue (ker)spel Ostenuelde myt aller nutticheit vnde herlicheit dem obgenanten hern bischup auerantworden, so wy ock gegenwardigen desuluen kerspelsluden (in) Ostenuelde auerwissen, auerantworden vnde sick na dem bishuppe to richtende gebeden. Alles in guden furstliken truwen vnde gelouen. Tho orkunde heben wy vnse furstliche pitzer hengen lathen benedden an dessem breff, (de) gegeuen is tho Itzeho des sondages in den octauen Assumptionis Marie, am yare na chrjstj vnser hern gebort, vof(tein) hundert dar na im veervnde twintigesten Jare.

(Original på pergament; meget skrøbelig. Seglet mangler.)
